

канд. іст. наук, доцент **Яцюк М. В.**
*Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова*

«ПРОЛЕТАРИЗАЦІЯ» ЖІНОК РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПЕРШИХ П'ЯТИРІЧОК: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР ЯВИЩА

У середині 20-х років радянська політика по відношенню до жінок почала докорінно змінюватись. Сталінське керівництво на XIV з'їзді ВКП(б) намітило початок індустріалізації країни. Радянська пропаганда проголошувала, що окрім будівництва індустріально-виробничого комплексу СРСР передбачалось корінне поліпшення становища жінок у всіх сферах суспільно-політичного і соціально-економічного життя [1, с. 82].

Радянська індустріалізація, яка почалась у 1928 р., стала одним з ключових понять сталінської епохи. Заради індустріалізації були проведені всі економічні та соціальні реформи кінця двадцятих – початку тридцятих років. За великим рахунком, плани перших п'ятирічок не були суто економічними. Вони містили значний соціально спрямований елемент. Заради успіхів індустріалізації пропаганда закликала радянських людей напружувати всі сили, жертвувати особистим благополуччям і комфортом, а найжорстокіша тоталітарна комуністична система змушувала це робити.

У нормальних умовах розвиток економіки вів до підвищення рівня життя в країні. У 1929 р. в УРСР почалось будівництво безлічі промислових підприємств, в тому числі і найбільших у світі автомобільних і тракторних заводів. До цього моменту виробництва такого роду в УРСР не існувало зовсім. Це була суттєва частина загальної програми радянської індустріалізації. Початок індустріалізації супроводжувався миттєвим катастрофічним зубожінням населення радянської України, фатальним скороченням виробництва товарів народного споживання і падінням рівня життя до практично можливого мінімуму. Не кажучи вже про людські жертви колективізації і супутніх їй хвиль сталінського терору. При цьому закінчення будівництва, запуск нової індустріалізованої економіки до середини 1930-х рр. і перетворення СРСР в «індустріальну державу» аж ніяк не підняли рівень життя всього радянського населення УРСР.

Тотальне зубожіння тривало аж до початку Другої світової війни і довго після неї.

Актуальною соціально-економічною проблемою країни була нестача працездатних чоловіків для виконання плану індустриального розвитку в необхідних масштабах і темпах. Так проявлялись наслідки тривалої громадянської війни, а в українському варіанті ще і російсько-більшовицької агресії доби Української революції.

Індустріалізація справила колосальний вплив на життя жінок в СРСР. Саме жінки, за задумом комуністичних вождів країни, повинні були утворити вагому частину нового радянського пролетаріату. Жінки, як частина «старого» суспільства, яка раніше в основній своїй масі не була задіяна у виробництві, не мала сталих самостійних джерел фінансового достатку, повинні були залучатись до виробничої праці. Радянські ідеологи стверджували, що масове інтенсивне залучення жінок до промислових спеціальностей вело до їх соціального визволення від рабської патріархальщини. Насправді повсякденне життя жінок доби перших п'ятирічок показало, що на них ліг додатковий тягар. Якщо раніше жінка розглядалась лише як дружина і матір, ставши токарем або слюсарем, або ж шахтарем вона змушена була поєднувати нелегке материнство з інтенсивною і важкою працею у сфері промисловості.

Жінки, які складали основну масу безробітних у 1920-х роках, вважались найбільшим незадіяним ресурсом робочої сили. Їх почали масово залучати до трудової діяльності, внаслідок чого на 1937 р. вони складали вже 40% міського робітництва СРСР. Для «пролетаризації» радянських жінок в Україні необхідно було вирішити низку комплексних питань, пов'язаних з їх освіченістю, набуттям робочих спеціальностей, залученням до активного комуністичного громадського життя, навіть керування виробництвом і державою. Основна маса жінок, які працювали на промислових підприємствах, будівництві і залізничному транспорті, мала ще низьку виробничу кваліфікацію і загальноосвітній рівень. Особливо це стосувалось колишніх домашніх господинь і жінок, які прийшли на виробництво з сіл [1, с. 87].

Плани на подальше залучення жінок у виробничу сферу протягом другої п'ятирічки вражали своєю масштабністю. Другим п'ятирічним планом передбачалось залучити до суспільного виробництва додатково 3 млн жінок по всій країні. При цьому передбачалось подальше підвищення

кваліфікації робітниць, висування їх на відповідальні ділянки в промисловості, на транспорті, в будівництві.

Паралельно вирішувалась проблема ліквідації неписьменності серед жінок республіки. За даними ЦК КП(б)У наприкінці 1920-х років школи ліквідації неписьменності охоплювали 44,5% жінок УРСР [1, с. 94]. Радянське керівництво розуміло, що навчити жінку читати і писати мало що важило. Участь у виробничій і суспільній сферах передбачала отримання значного обсягу професійних знань і особистого життєвого досвіду. Набуття теоретичних знань відбувалось шляхом відвідування занять. В СРСР важлива роль у забезпеченні промисловості кваліфікованими кадрами робітників належала школам фабрично-заводського учнівства. Якщо в роки першої п'ятирічки вони підготували 450 тис. кваліфікованих робітників, то в роки другої п'ятирічки – 1 400 тис. До цього часу жіноча праця вже широко застосовувався у багатьох галузях промисловості, на транспорті. До 1934 р. у будівництві, наприклад, жінки-штукатури становили 31,9%, мотористи – 39,0% загального числа робітників обох статей [2, с. 252].

Нагальною соціальною проблемою того часу була відсутність достатньої кількості шкіл, шкільних парт, брак паперу для друку підручників з метою навчання жінок в УРСР. Повсякденна практика показувала, що самі жінки не готові покинути домашнє господарство і зануритись у системне отримання професійно спрямованих знань. На жіночих плечах знаходилось домашнє господарство і виховання дітей. Такий стан речей породив доволі незвичний механізм жіночої професійно-технічної освіти. Було вирішено навчати жінок основам соціалістичного будівництва методом максимально наближеним до природи радянського устрою – шляхом вибору делегаток.

Жінки в УРСР почали масово вливатись у робітничий клас з 1930 р. Тим не менше, тривалий час існувало побоювання, що певні види роботи могли справляти негативний вплив на їхнє здоров'я і особливо на їхню здатність до дітонародження. Відповідно було розширено запобіжне трудове законодавство, запроваджене ще у 1920-ті роки. Насправді це мало захищало жінок від тяжкої праці та небезпечних умов. Нових робітниць було забагато для того, щоб їх забезпечували згідно з офіційними нормами та правилами. Тиск на керівників заводів і фабрик з метою досягнення усе більш нереалістичних виробничих цілей призводив до ігнорування майже всіх законів про працю, навіть тих, що стосувались базових правил

безпеки. Незважаючи на це, закони й надалі відображали уявлення про жінок як працівниць нижчого гатунку.

Народним Комісаріатом Праці СРСР у 1931 р. оприлюдно два списки, які було розширено 1932 р. У першому зазначались професії, які відводились виключно жінкам, а у другому – професії, якими повинні здебільшого займатися жінки. Це були переважно професії, що відображали функції жінки як дружини й матері: піклування про дітей, освіта і сфера послуг. Жінкам також заборонили займатись певними видами діяльності, аргументуючи це тим, що вони можуть негативно вплинути на здатність жінок народжувати здорових дітей. Відомо, що тоді в СРСР розподіл праці був ієрархічним за природою, і жінок сконцентрували в галузях економіки з найнижчим статусом і платнею. Окрім того, такий поділ ґрунтувався на непідтверджених припущеннях щодо чоловічих та жіночих здібностей та соціальних обов'язків. Таким чином, горизонтальна й вертикальна сегрегація були прописані в законі.

Процес залучення жінок у промислове виробництво радянської України стикався з певними труднощами. У трудових колективах, в яких традиційно були першими чоловіки, жінкам спочатку доводилось відстоювати своє право на рівну працю і рівну оплату, на шанобливе товариське ставлення. Нерідко жінок, що бралися за «чоловічу» роботу, чоловіки намагались висміювати, висловлювали недовіру до їх здібностей гідно впоратись з дорученою справою [3, с. 189].

Важливе значення мало підтягування рівня зарплати жінок до рівня зарплати чоловіків. Треба відзначити, що цей розрив поступово скорочувався. Коріння такого розриву криється як у дискримінаційному становищі жінок, так і в їх об'єктивній більш низькій кваліфікації. До кінця першої п'ятирічки різниця в оплаті праці чоловіків і жінок істотно зменшилась. Рівень жіночої зарплати впритул наближався до середньої по галузі. У роки другої п'ятирічки відмінності в оплаті чоловічої і жіночої праці були викликані в основному тим, що більше чоловіків працювало в провідних галузях промисловості, де, відповідно, і зарплата була вище. Якщо ж розглядати оплату праці по професіями, то розрив у зарплаті чоловіків і жінок був незначним. Спеціальний порівняльний аналіз, проведений ВЦПС у жовтні 1934 р., показав, що зарплата жінок становить від 85 до 100% зарплати чоловіків, а у деяких галузях за деякими тарифними розрядами зарплата жінок навіть вище на 5-8%.

Залучення жінок у промислове виробництво поступово вело до створення нової ситуації в сімейно-побутовій сфері. Формувалась модель сім'ї нового типу, характерна для індустріального суспільства. Зокрема, намітилась тенденція переходу до нуклеарної сім'ї з меншим числом дітей.

Значну частину праці і часу жінки витрачали на виховання дітей, догляд за ними. В СРСР, переслідуючи економічні та соціальні цілі, вже під час першої п'ятирічки почали приділяти увагу відкриттю дошкільних дитячих закладів. Вони повинні були відіграти важливу роль у скороченні праці жінки в сфері домашнього господарства, забезпечуючи необхідні умови для залучення жінок до промислового виробництва. Показово, що на початку першої п'ятирічки в промисловості СРСР на тисячу працівниць було 27 місць у дитячих установах при мінімальній нормі в 280 місць.

Надмірна завантаженість жінок домашньою працею, брак у них вільного часу обумовлювали одну з основних причин відставання жінок від чоловіків у політичному і культурному відношенні.

Можна констатувати, що в процес залучення жінок УРСР у промисловість в роки перших п'ятирічок породив цілий комплекс економічних і соціальних проблем, які потрібно було вирішувати. Під час індустріалізації докорінно змінювалось не тільки економічне обличчя республіки, а й соціально-економічний статус жінки як передусім промислового працівника.

Література

1. Верхотуров Д. Сталин и женщины / Д. Верхотуров. – М. : Яуза-Пресс, 2017. – 224 с.
2. Кондратюк К. Радянська Україна 20–30-х років ХХ ст.: сучасний історіографічний дискурс / К. Кондратюк // Вісник Львівського університету. Серія історична / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Дрогобич : Коло, 2013. – Вип. 48. – С. 245–261.
3. Орлова Т. В. Радянський тоталітаризм і жіноцтво в контексті історіографії / Т. В. Орлова // УІЖ. – 2009. – № 3. С. 184–198.